

ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ԵՎ ՊԱՐՍԿԱԲՅՈՒՋԱՆԴԱԿԱՆ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅԱՆ
ՎԵՐՋԻՆ ՓՈՒԼԸ

1. ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՂ ՏԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԻՋԵՎ
VII ԴԱՐԻ ՍԿԶՔՆԵՐԻՆ

Հայաստանը VII դարի առաջին տասնամյակներում կրկին դարձել էր պարսկաբյուզանդական պատերազմական գործողությունների թատերաբեմ: Իրանում շորս դար գահակալած Սասանյան դինաստիան, որը հոգեվարքի մեջ էր, վերջին ճիգերն էր գործադրում մնալու քաղաքական ասպարեզում: Սասանյան ռազմաֆեոդալական բռնապետությունը, որի համար դարեր շարունակ կեցության հիմնական նախապայմաններից էին նվաճված երկրների թալանը և տարբեր ձևերով կորզվող եկամուտները, նվաճողական պատերազմներ մղելով, կարողացավ որոշ ժամանակով երկարաձգել իր մայրամուտը¹: Այդ միջոցին Սասանյանների ճիգերը, համընկնելով Բյուզանդական կայսրության ծանր վիճակի հետ, կարճ ժամանակով հաջողություններ բերեցին նրանց:

Մավրիկիոս կայսեր (582—602) սպանությունից հետո, օգտվելով Փոկասի (602—610) դեմ բռնկված ապստամբություններից, խոսրով Փարվեզը (Ապրուէզ, Ապրվեզ), (590—628) պատերազմ է սկսում Բյուզանդիայի դեմ, պատրվակ բռնելով, որ ինքը վրեժխնդիր է լինում Մավրիկիոսի համար², որին նա իր «բարերարն» էր հռչակել³: Այս պայքարում մեծ տեղ էր տրվում Հայաստանը նվաճելու խնդրին, որը մեծ կարևորություն էր ներկայացնում ոչ միայն տնտեսական, այլև ռազմաստրատեգիական տեսակետից⁴:

Պատերազմական գործողությունները նախ ժամալվում են հյուսիսային Միջագետքում: Պարսկական զորքը, ինչպես հաղորդում է Սեբեոսը, խոսրով

¹ Մասանյանների վերջին պատերազմների բնութի մասին տե՛ս Н. В. Пугулевская, Византия и Иран на рубеже VI—VII вв., М.—Л., 1946, стр. 197—198; Э. В. Удалова, Внутреннее и внешнее положение империи во второй половине VI—VII вв. (տե՛ս «История Византии», М., 1967, т. I), стр. 362.

² Յովհան Մավիկեան, Պատմութիւն Տարսուսյ, աշխ. Աշ. Աբրահամյանի, Երևան, 1941, էջ 183, Քովմա Արժուսի, էջ 89, Միքայիլ Ասարի, էջ 284: Chronique de Michel le Syrien Editée pour la première fois et traduite en français J.-B. Chabot, t. II, Paris, 1963, էջ 371—372:

³ Г. Ласкин, Ираклий. Византийское государство в первой половине VII в., Харьков, 1889, стр. 4; А. И. Колесников, Иран в начале VII века, «Палестинский сборник», вып. 22(85), Л., 1970, стр. 78—84.

⁴ Հմտ. Н. Moss, The Formation of the East Roman Empire, 330—717 (տե՛ս The Cambridge Medieval History, v. IV, Cambridge, 1966, այսուհետև՝ СМН), էջ 29:

Փարվեզի գլխավորությամբ շարժվելով արևմուտք, հասնում է պարսկաբյուզանդական սահմանին գտնվող Դարա քաղաքը և պաշարում այն⁵։ Այս ժամանակ կայսր Փոկասն իր զորավարներից Գերմանին ուղարկում է՝ հնազանդեցնելու բյուզանդական զորավար Ներսեսին⁶, որն ապստամբելով, իր զորքով եկել և փակվել էր Ուռհայում (Նդեսիա)։ Ներսեսն օգնություն է խնդրում խոսրովից, որը չի հապաղում օգտվել ստեղծված իրավիճակից և շտապում է Նդեսիայի ուղղությամբ։ Ճանապարհին Կոստանգինե⁷ քաղաքի մոտ ճակատամարտ է տեղի ունենում պարսիկների և հույների զորքերի միջև, որտեղ վերջիններս պարտվում են⁸։

Փոկասի ուղարկած զորքի մի մասը պարտություն կրեց Կոստանգինե քաղաքի մոտ, իսկ մյուս մասը պաշարեց Նդեսիա քաղաքը։ Մյուս ճակատամարտը տեղի է ունենում Նդեսիայի պատերի տակ, որտեղ խոսրով Փարվեզը վրա հասնելով, շարդում է քաղաքը պաշարող բյուզանդական պատժիչ զորքը, որից միայն քչերին է հաջողվում փախուստի դիմել⁹։ խոսրովի հրամանով քաղաքի դռները բաց են անում¹⁰։ Ներսեսը մի տղայի թագավորական հանդերձանք է հագցնում, գլխին պսակ դնում և դուրս բերում խոսրով Փարվեզի մոտ, ասելով, թե դա Մավրիկիոս կայսեր որդի Քեոզոսն է։ խոսրովը մեծ խնդությամբ ընդունում է այդ տղային, այնուհետև իր հետ վերցնելով, վերադառնում է՝ թագավորական պատիվներ տալով նրան¹¹։

Բյուզանդիայի դեմ պարսկական զորքերի հաջողությունները պայմանավորված էին կայսրության համար ստեղծված ծանր վիճակով։ Մավրիկիոս կայսեր սպանությունից հետո կայսրության ներսում քաղաքացիական պատերազմ էր բռնկվել, ինչպես նաև, օգտվելով պարսկաբյուզանդական վերսկսված պատերազմից, Բյուզանդիայի վրա վերստին սկսել էին հարձակվել սլավոններն ու ավարները, որոնց ներխուժումները հատկապես ծավալվել էին VII դ. առաջին քառորդում¹²։

⁵ Սեբեոս, էջ 107, Ն. Մառը նշում է, որ VII դ. սկզբների պարսկաբյուզանդական պատերազմները նկարագրելու համար կարևոր նշանակություն ունի Սեբեոսի աշխատությունը, որը ժամանակին գնահատել էին Ջ. Բյուրջին, Ա. Պերնիցը և այլ գիտնականներ (Glbbon, The History of the Decline and Fall of the Roman Empire, ed. by J. B. Bury, t. V, London, 1898, Appendix I, էջ 498; A. Pernice, L'Imperatore Eraclion, Saggio di storia bizantina, Florenca, 1905, էջ 67—68, տե՛ս H. Мара, Антиох Стратиг. Пленение Иерусалима персами в 614 г. (исследование и перевод), «Тексты и разыскания по армяно-грузинской филологии», кн. IX, СПб., 1909, стр. 1)։

⁶ Հստ Մ. Չամչյանի, «որդի Հայկազինն ներսեհի բասենցույ» («Պատմութիւն Հայոց», հ. Բ, էջ 308)։

⁷ Համապատասխանում է Tellā de-Mauzelat քաղաքին (տե՛ս E. Honigmann, Die Ostgrenze des Byzantinischen Reiches, Bruxelles, 1935, S. 4 և հետ.։)

⁸ Theophanis Chronographia, recensvit Carolus de Boor vol. I, Lipsiae, 1883. Hildesheim, 1963), էջ 293։

⁹ Սեբեոս, էջ 107։

¹⁰ Նույն տեղում։

¹¹ Նույն տեղում, Աղբյուրները տարբեր ձևով են նշում Քեոզոսի մասին (Theoph. Chron., I, էջ 291, Georg. Cedr., I, էջ 709—710 և այլն)։ Քեոզոսը մահապատժի էր ենթարկվել Կոստանդուպոլիսի դուրս, իսկ մայրաքաղաքում լուրեր էին տարածվում, որ նա փախել էր։ խոսրովը մի միաբնակ պատրիարքի հրամայում է «Կեղծ-Քեոզոսին» օձել որպես թագավոր, որն այնուհետև մեկնում է գրավելու իր կարծեցյալ հոր գահը (տե՛ս «История Византии», т. I, стр. 362)։

¹² «История Византии», 4. Ա, էջ 348, 355, 360։

Կայսերական ռազմական ուժերն արևելյան ուղղությամբ կենտրոնացնելու նպատակով Փոկասը ավարների հետ խաղաղության դաշինք է կնքում, ավելացնելով նրանց վճարվող տարեկան հարկը: Այդպիսով, նա հնարավորություն է ստանում Եվրոպայից Միջագետք տեղափոխել իր զորքերը, որոնց մի մասը ուղարկում է պարսիկների, իսկ մյուս մասը ներսեսի դեմ: Ներսեսն ընկնում է ծանր վիճակի մեջ և ստիպված հեռանում Հիերապոլիս (Մամբիկ, այժմ՝ Մեմբիճ) քաղաքը, որն Ուոհայից հեռու չէր: Դարա տանող ճանապարհին՝ Արսամունի մոտ բյուզանդական զորքը մարտի է բռնվում պարսկական զորքի հետ և պարտվում է¹³:

Դարայի պաշարումը տևում է մեկ տարի ու կես (604—606 թթ. միջև)¹⁴, որից հետո պարսիկները, փորելով քաղաքի պարսպի հիմքերը, գրավում են այն¹⁵, իսկ բնակիչներին սրի քաշում: Քաղաքը քաղաքը և առնելով ավարը, պարսկական զորքը վերադառնում է Տիզբոն¹⁶,

Պարսիկների հեռանալով ներսեսի վիճակը խիստ բարդացավ:

Բյուզանդական զորքի հրամանատար Դոմենտիոլի խոսքին հավատալով՝ ներսեսը հանձնվում է, սակայն այնուհետև ենթարկվում է մահապատժի¹⁷:

Մինչ դեպքերը ծավալվում էին հյուսիսային Միջագետքում, իսպուրով Փարվեզը ուղարկում է Հայաստան մի այլ զորախումբ՝ Ջուվան Վեհի գլխավորությամբ, որը 605 թ. սկզբին գալով Այրարատ, ձմեռում է Դվինում¹⁸: Կայսերական զորքը հասնում է Եղվարդ գյուղաքաղաքը: Գլխովին՝ շարժելով պարսից զորքը (Ջուվան Վեհը սպանվում է)¹⁹՝ կայսերական զորքը վերադառնում է Հոռոմոց Մարգ կոչվող բանակատեղին՝ Շիրակի դաշտում: Հուլյնները պարսից ճամբարից իրենց հետ տանում են ողջ ավարը¹⁹:

Հաջորդ տարին, երբ պարսկական հիմնական ուժերը դեռևս պատերազմում էին Դարայի դեմ, պարսկական այլ զորք է գումարվում և ուղարկվում Հայաստան՝ Դատոյանի գլխավորությամբ: Այս անգամ հունաց զորքը տեղավորվում է Շիրակի դաշտավայրում գտնվող Շիրակավան գյուղի մոտ: Պարսկական զորքը վրա է հասնում և ճակատամարտը տեղի է ունենում Գետիկ²⁰ գյուղի մոտ: Երբ պարսիկները պատրաստվում էին մարտի, շրջանի բնակչությունը հավաքվում է Արգինա ամրոցում և ճակատամարտի ժամանակ թիկունքից հարվածում է նրանց ճամբարին, բավական ծանր կորուստներ պատճառելով: Այ-

¹³ Theoph. Chron., I, էջ 299.

¹⁴ Г. Ласкан, նշվ. աշխ., էջ 7, Լեո, նշվ. աշխ., էջ 289, Ն. Մանեղյան, նշվ. աշխ., էջ 142, հմտ. Н. В. Пузылевская, նշվ. աշխ., էջ 193—194.

¹⁵ Sk'ս նակ՝ Theoph. Chron., I, էջ 299, Georg. Cedr., I, էջ 711.

¹⁶ Սեբեոս, էջ 107.

¹⁷ Theoph. Chron., I, էջ 292—293, հմտ. Georg. Cedr., I, էջ 710—711, Սեբեոս, էջ 73, տե՛ս նակ՝ Г Ласкан, նշվ. աշխ., էջ 6—7; «Очерки по истории Византии» под ред. и с предисл. В. Бенешевича, вып. 1, СПб., 1912, стр. 46.

¹⁸ Սեբեոս, էջ 107—108, Կ. Թոմանովը պարսկական զորքերի Հայաստան ներխուժման սկիզբն է համարում 607 թ. (СМН, стр. 604): Այնինչ նրանց ներխուժումները պետք է տեղի ունենային 604—606 թթ. միջև (տե՛ս Լեո, էջ 232—239, Ն. Մանեղյան, նշվ. աշխ., էջ 142), երբ պարսկական հիմնական զորամասերը գործում էին հյուսիսային Միջագետքում:

¹⁹ Սեբեոս, էջ 108:

²⁰ Այն գտնվում էր Ախուրյան գետի աջ ափին, Արգինայից ոչ հեռու, Ականից դաշտում: Այս տեղերում (Շիրակի գավառում) այդ անունով իրար մոտ գտնվող երեք գյուղ կար դեռևս XX դ. սկզբին՝ Վերին Գետիկ, Միջին Գետիկ, Ստորին Գետիկ (տե՛ս Ն. Էփրեկյան, Բնաշխարհիկ բանարան, հ. Ա, Վենետիկ, 1903—1905, էջ 514):

նուամենայնիվ, պարսիկները հաղթում են²⁰, Հուլյները փախուստի են դիմում, կրելով մեծ կորուստներ: Պարսիկ զինվորները խիստ հաշվեհարդար են տեսնում տեղի բնակչության հետ և այնուհետև հեռանում Ատրպատական²¹:

Հայաստանում պարսկարյուզանդական ճակատամարտերը հաջորդում էին մեկը-մյուսին: Հերթական արշավանքի ժամանակ պարսկական զորքի գլուխ անցած Հայաստան է գալիս Սենիտամ հոսրովը: Հունական զորքն ամրանում է Մաղկոտն գավառի Անգղ գյուղի մոտ, որի միջով հոսում է Արածանի գետը: Հունաց զորավարն էր բյուզանդական ծառայության մեջ գտնվող Քեոզոս հոռոտունին, որը հայ խոշոր նախարարական տան ներկայացուցիչ էր: Հունաց զորքը պարտվում է, որի մեծ մասը կոտորվում է, իսկ Քեոզոսը կենդանի մնացածների հետ ամրանում է Անգղ գյուղի բերդում: Առավոտյան պարսիկները պատգամավոր են ուղարկում, առաջարկելով հուլյներին իրենց ունեցվածքով հեռանալ այնտեղից: Երրորդ օրը հուլյները բացում են բերդի դռները, իսկ իրենք հեռանում համաձայն պայմանի: Սակայն Սենիտամ հոսրովը թույլ չի տալիս Քեոզոսին հեռանալ, պատճառաբանելով, որ այդ կարող է անել միայն պարսից արքան, հոսրով Փարվեզը սիրով ընդունում է Քեոզոս հոռոտունուն և ծառայության վերցնում: Սակայն որոշ ժամանակ անց արքան նրան կասկածում է նենգության մեջ և սպանել տալիս²²:

Սենիտամ հոսրովն այնուհետև բերդակալ նստեցնելով Անգղում, շարունակում է Հայաստանի նվաճումը: Պարսիկները բավական խորացել էին Հայաստանի արևմտյան շրջանները և հաջորդ ճակատամարտը հուլյների հետ տեղի ունեցավ Բասենի կողմերում, ուր վերջիններս պարտություն կրեցին²³:

Այս երեք արշավանքների ընթացքում պարսկարյուզանդական սահմանագիծը Հայաստանում բավական տեղաշարժվում է դեպի արևմուտք, պարսիկների ձեռքն են անցնում Շախաբադի և Ղարաբաղի²⁴, Վերգինայ, և ի Դարային²⁵ զբաղաքն Մխնկերտի²⁶ բերդաքաղաքները:

Հոսրով Փարվեզը մի առ ժամանակով հանգիստ է տալիս իր զորքերին²⁷, սակայն, այնուհետև մինչև արևմուտքում պատերազմական գործողությունները վերսկսելը, նա ստիպված է լինում կարճ ժամանակով իր ուշադրությունը բևեռել Իրանի արևելյան երկրամասերն ասպատակող վաչկատուն ցեղերի վրա, որոնց Սեբեոսը շքուշաններ²⁸ է անվանում²⁸, չնայած վերջիններս արդեն քաղաքական ասպարեզից հեռացել էին²⁹, Դրանց դեմ կռիվը գլխավորելու գործը պարսից արքան հանձնարարում է Սմբատ Բագրատունուն:

21 Սեբեոս, էջ 108—109:

22 Նույն տեղում, էջ 109:

23 Նույն տեղում:

24 Նույնանուն լճի ափին գտնվող ամրոց:

25 Սա. Մալխասյանցը կարծում է, որ այն պետք է համապատասխանի հյուսիսային Միշապետքում գտնվող Դարային («История епископа Себеоса», перев. Ст. Малхасянца, Ереван, 1939, стр. 164, прим. 125): Ս. Ս. Երեմյանի կարծիքով այն պետք է համապատասխանի Դարայնքին, որի մոտերքը պետք է փնտրել Մխնկերտը:

26 Սեբեոս, էջ 110:

27 Նույն տեղում:

28 Նույն տեղում, էջ 101:

29 Ինչպես նշված է, այս ժամանակ Սաղանյանների թշնամիներն այստեղ ոչ թե թուլաններն էին, այլ հեթանոսները և նրանց ցեղակիցները (Б. И. Маршак, К вопросу о восточных противниках Ирана в V в., «Страны и народы Востока», № 10, 1971, стр. 58—66, տե՛ս Б. Ставиский, Кушанская Бактрия, М., 1977, стр. 132):

Սմբատ Բագրատունին այն հայ զորավարներից էր, որոնք Հայաստանում օտար տիրապետության հաստատմամբ ստիպված էին լինում հայոց հեծելազորի գլուխն անցած ծառայելու այդ բռնակալ տերութուններին, մասնակցելով նրանց շահերի համար մղվող պատերազմներին³⁰, գլխավորելով հայոց այրուձին զրանց ծայրամասային երկրամասերում: Մավրիկիոս կայսեր ժամանակ ծրագրային բնույթ էր ստացել Հայաստանը ռազմական ուժից զրկելու քաղաքականությունը³¹, Ինչպես երևում է խոսքով Բ-ին Մավրիկիոս կայսեր գրած նամակի բովանդակությունից³², Հայաստանը շարունակում էր պահպանել իր ռազմական ուժը, որը հակամարտող պետություններին հանգիստ չէր տալիս և որի հետ նրանք չէին կարող հաշվի չնստել:

Հայ ժողովուրդը շարունակում էր աննկուն պայքար մղել օտար նվաճողների դեմ: Նրա զավակները պայքարում էին թե՛ հայրենիքում և թե՛ հեռավոր օտար պետությունների ծայրամասերում: Այդպես էր Հայաստանի բյուզանդական մասում, ուր Վահևունի սեպուհները և Թեոդորոս Տրպատունին գլխավորեցին կայսրության դեմ բռնկված ապստամբությունը, որը Մավրիկիոս կայսրը խեղդեց արյան մեջ: Հայ զորավար Ատատ խոռխորունու ապստամբության դրոշապատճառը և նրա ողջ վարքագիծն ու վախճանը³³ պերճախոս վկայությունն էին օտար լծի անտանելիության, լինելու դա բյուզանդական, թե պարսկական: Հայերն ապստամբական շարժում էին ծավալել նաև Պարսկաստանում, որտեղ նրանցից ոմանք գնացին միանալու խոսրովի դեմ ապստամբած նրա ջեռուն՝ Վստամին:

Այս պարագաներում VI դ. վերջում խոսքով Փարվեզը Սմբատ Բագրատունուն կարգել էր Վրկանի մարզպան, նրան սիրաշահելու համար տալով իր հոր՝ Որմիզդ Գ-ի կամարը և սուսերը³⁴: Սկզբնական ժամանակաշրջանում Սմբատ Բագրատունին զբաղված է եղել Պարսից արքայի դեմ բռնկված ապստամբությունները ձեռնարկելով՝ Ամաղում, Ռոյանում, Ջրեհանում և Տապարիստանում³⁵, Այնուհետև Սմբատը կարգավորում է իրեն վստահված մարզպանության գործերը և, որ կարևորն է, լուսավորական գործունեություն է ծավալում³⁶ առաջնորդում այդ կողմերը գերեվարված և մայրենի լեզուն մոռացած հայերի շրջանում³⁷:

³⁰ Սեբեոս, էջ 53—54: Նույնիսկ միևնույն նախարարական տան անդամները կռվում էին երկու թշնամի պետությունների ռազմական ուժերի կազմում: Օրինակ՝ Վարազ-Շապուհ Արծրունին Սմբատ Բագրատունու հրամանատարության տակ կռվում էր Իրանի արևելքում՝ քոչվորների դեմ, իսկ Արծրունյաց նահապետ Սահակի որդի Վասակը, որի մասին ստորև կնշվի, բյուզանդացիների բանակում կռվում էր պարսիկների դեմ (Սեբեոս, էջ 86, 78):

³¹ Կեսն այս ծրագրի մասին գրում է, որ այն հայ ժողովրդի կենսական շահերի տեսակետից կարելի է անվանել դժոխային (հ. Բ, էջ 227): Տե՛ս նաև՝ Ն. Ակիբյան, Սեբեոս եպիսկոպոս Բագրատունեաց եւ իւր Պատմութիւն ի Հերակղ, «Մատենադարանի հետազոտություններ», հ. Բ, Վիեննա, 1924, էջ 42:

³² Սեբեոս, էջ 86—87:

³³ Նույն տեղում, էջ 104—105: Լեա, հ. Բ, էջ 90, P. Goubert, Byzance avant l'Islam Paris, t. I, 1951, էջ 208—209:

³⁴ Սեբեոս, էջ 98:

³⁵ Այս շրջաններն ընկած էին Կասպից ծովից հարավ և հարավ-արևելք (տե՛ս В. В. Бартольд, Историко-географический обзор Ирана, Соч., т. VII, М., 1971, стр. 124, 216, 217 и др.):

³⁶ Սեբեոս, էջ 97:

³⁷ Վրկան գերեվարված քրիստոնյաների մասին տե՛ս Н. Марр, Аркаун, Монгольское

Միշտ չէր, որ հաջողությունները Սմբատի կողմն էին: Նա պարսկական զորավար Շահր Վահրիճի հետ Կոմշ երկրի (անտիկ հեղինակների՝ Կոմիսենն)՝³⁸ հսկական գյուղի մոտ պարտություն կրեց «գեղումք» ցեղի զորքի կողմից, որի շարքերում էին նաև Ամատունի իշխան Կոտիտի սպանությունից վրդովված հայ զորականները, որոնք մինչև այդ միացել էին խոսրովի դեմ ապստամբած վրաստամին: Սակայն հաջորդ տարին Սմբատը խոշոր հաղթանակ է տանում Տապարիստանում, որի համար խոսրովը նրան իր գոհունակությունն է հայտնում հրովարտակով և մեծարում իր տերության բոլոր նախարարներից ամենից բարձր պատվով, բազում նվերներ է ուղարկում, իսկ նրա որդուն՝ Վառազտիրոցին կարդում է «ի մատուակութեան»³⁹:

Հատկանշական է, որ պարսից արքան պարսկարյուզանդական ռազմական գործողությունների ժամանակ, որոնք ընթացել էին Միջագետքում և Հայաստանում, Սմբատ Բագրատունուն հայոց այրուձիղով հեռու էր պահում իր հայրենիքից՝ նրան «վստահելով» Իրանի հեռավոր ծայրամասերի պաշտպանությունը քոչվորների ներխուժումներից և նրանց միացած ապստամբներից: Իսկ Միջագետքում և Հայաստանում կայսերական զորքերի դեմ մղված ռազմական գործողությունների ընթացքում խոսրովի զորքերը գլխավորում էին պարսից զորավարները: Արևմտյան ճակատում միայն նշված զինադադարի ժամանակ խոսրով Փարվեզը որոշել էր Սմբատ Բագրատունուն ուղարկել Հայաստան⁴⁰: Այդ իրադրության մեջ պարսից արքայի նման որոշումը պատահական չպետք է լիներ: Սմբատի Հայաստան ուղարկվելն, ամենայն հավանականությամբ, կապված էր բյուզանդացիների դեմ պարսիկների նախապատրաստվող հաջորդ արշավանքների հետ: Այդ է վկայում նաև խոսրով Փարվեզի վարած քաղաքականությունը դավանանքի բնագավառում: Իսկ Սմբատը, անկախ խոսրովի ծրագրերից, բուն գործունեություն է ծավալում Դվինում, ջանալով քիչ թե շատ կարգի բերել երկրի գործերը:

Սմբատ Բագրատունին Հայաստանում եղել է 606 թ. վերջերից մինչև 608 թ. գարունը⁴¹: Հայաստանում, հատկապես, եկեղեցական գործերը կարգավորելու համար Սմբատ Բագրատունին նախապես թույլտվություն էր խնդրել խոսրով Փարվեզից: Նա գիտեր, որ Մովսես Բ Նղվարդեցի կաթողիկոսը (574—604) մահացել էր, ուստի և արքայի հետ համաձայնեցրել էր նոր կաթողիկոս ընտրելու հարցը: Դվինում, մինչև Սմբատ Բագրատունու ժամանելը, 606 թ. ժողով էր հրավիրվել, որի ժամանակ կաթողիկոսի ընտրություն չէր կայացել, այլ մի քանի կանոններ էին մշակվել՝ ուղղված, հատկապես, քաղկեդոնականությունը հարած հոգևորականների դեմ⁴²:

название христиан в связи с вопросом об армянах халкедонитах. «Византийский вренник», т. XII, 1906, стр. 48—50.

38 Ն. Աղոնցը Մովսես խորենացու հիշատակած «Կոմշ» անունը (Բ, 28 և 68), համեմատելով Սերբոսի հաղորդման հետ, իրավամբ, համադրում է անտիկ հեղինակների հիշատակած «Կոմիսենն» պատմաաշխարհագրական անվան հետ (H. АДОУ, նշվ. աշխ., էջ 440):

39 Սերբոս, էջ 99:

40 Նույն տեղում, էջ 100:

41 Տե՛ս Մ. Օրմանյան, 409, 424; Հմմտ. Մ. Ալիբյան, Կիւրիոս կաթողիկոս վրաց, Վիեննա, 1910, էջ 160—161; Լեո, հ. Բ, էջ 284:

42 «Գիրք թղթոց», էջ 146—148, Լեո, հ. Բ, էջ 294; Ալիբյան, նշվ. աշխ., էջ 149, տե՛ս նաև՝ H. АДОУ, նշվ. աշխ., էջ 338:

Սմբատ Բագրատունին 607 թ. ձեռնարկեց նոր կաթողիկոսի՝ Աբրահամ Ա Աղբաթանեցու ընտրությանը⁴³, Դվինի 606 և 607 թթ. ժողովների նպատակն էր հաստատուն պահել հայ միաբնակ եկեղեցու անկախությունը բյուզանդական եկեղեցու պառակտիչ ազդեցությունից, որն Արևմտյան Հայաստանում հաստատել էր երկրորդ կաթողիկոսական աթոռը՝ քաղկեդոնական Հովհաննես Բագարանցու գլխավորությամբ⁴⁴:

Դվինի 607 թ. կաթողիկոսական ընտրություններին մասնակցում էր Հայաստանի բյուզանդական մասում գտնվող՝ Բասենի եպիսկոպոս Մանասեն: Դավանանքային հարցն ավելի էր սրվում վրաց Կյուրիոն կաթողիկոսի (599—616) գործունեության (606—608) պայմաններում, որը հանգեցրեց վրաց եկեղեցու անջատմանը հայոց եկեղեցուց (608): Սմբատ Բագրատունու և հայոց հոգևորականության ճիգերը Կյուրիոնին հետ պահելու քաղկեդոնականությունից, համընկնում էին պարսից արքունիքի շահերին, քանի որ Վիրքը դավանանքով մերձենում էր Բյուզանդիային: Այդ ցայտուն երևում է Աբրահամ Ա Աղբաթանեցի կաթողիկոսի (607—610)՝ Կյուրիոնին գրած նամակից⁴⁵:

VII դ. առաջին տասնամյակներում պարսկաբյուզանդական պատերազմների հետևանքով, ինչպես նշում է Լեոն, Բյուզանդական կայսրության ասիական մասում քաղկեդոնական ազդարնակչությունն ընկնում էր Պարսկաստանի տիրապետության տակ, ուստի Կյուրիոնը, որպես ճարպիկ քաղաքագետ, իր պատասխանում մատնանշում էր, որ արքայից արքան նաև հոռոմների տերն է, և ոչ թե այնպես, ինչպես գրում է Աբրահամ Աղբաթանեցին՝ թե նրանք ուրիշ թագավորություն են⁴⁶:

Սմբատ Բագրատունին Դվինում ձեռնամուխ է լինում սուրբ Գրիգոր մայր եկեղեցու վերակառուցմանը⁴⁷: Սակայն շուտով նա հտ է կանչվում Պարսկաստան՝ արևելքում և արևմուտքում ռազմական գործողությունների վերսկսման հետևանքով: Վերադառնալուն պես արքան, բացի պարզեններից, շնորհում է նրան «Խոսրով Շում» տիտղոս-պատվանունը և կրկին ուղարկում Իրանի արևելային երկրամասերը՝ գլխավորելու պայքարը ներխուժող վաչկատուն ցեղերի դեմ:

2. ՊԱՐՍԿԱԲՅՈՒՋԱՆԴԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՎԵՐՍԿՍՈՒՄԸ:

ԽՈՍՐՈՎ II ՓԱՐՎԵՋԻ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԴԱՎԱՆԱՆՔԻ ԲՆԱԳԱՎԱՌՈՒՄ

Խոսրով Փարվեզը չէր կարող արևմտյան ճակատում վերսկսել ռազմական գործողությունները, քանի դեռ ապահով չէր իր պետության թիկունքն արևելքից: Սմբատ Բագրատունուն այդպիսի շտապողականությամբ Հայաստանից հտ կանչելը և նորից բազում պատիվների արժանացնելը պայմանավորված էր Պարսկաստանի համար նրանից սպասվող այն խիստ առաքելությամբ, որ-

43 Սեբեոս, էջ 100: Ստեփանոսի Սինեաց եպիսկոպոսի Պատմութիւն տանն Սիսական, Մասկվա, 1861, էջ 71—73:

44 Սեբեոս, էջ 91: Մ. Օրմաեյաե, § 389:

45 «Գիրք թղթոց», էջ 165, տե՛ս նաև՝ Լեո, հ. Բ, էջ 237:

46 «Գիրք թղթոց», էջ 167, տե՛ս Լեո, նույն տեղում:

47 Վարդան Մամիկոնյանի 572 թ. գլխավորած ապստամբության ժամանակ այն այրել էին պարսիկները (տե՛ս Սեբեոս, էջ 68: Տե՛ս նաև՝ Լեո, հ. Բ, էջ 236, և Ալիեյաե, նշվ. աշխ., էջ 155):